

2. S E M I N Á Ř Ú E F Č S A V V P R A Z E O
H O D N O T Ě A H O D N O V Ě R N O S T I I N -
F O R M A C Í

Pozn. red. Z dubnového semináře ÚEF ČSAV v Praze uveřejňujeme další podnětný referát. Domníváme se, že by stálo za to, aby se k těmto otázkám rozvinula na stránkách našeho Zpravodaje širší diskuse. Napište nám o svých názorech a zkušenostech; rádi je uveřejníme.

Dr Dagmar KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, CSc, ÚEF ČSAV, Praha:

H O D N O T A A H O D N O V Ě R N O S T T E R É N N Í H O V Ý Z K U M U L I D O V Ě P R Ó Z Y.

Úvodem je třeba poznamenat, že terénní výzkum lidové prózy se dnes již dosti výrazně liší jak od metod dialektologie, tak i etnografie, z nichž se ještě před nedávnem metodika folkloristického výzkumu odvodila, a právě tak přesahuje svým programem velmi značně cíle, které si kladly pro výzkum lidové slovesnosti starší školy s převážným zaměřením literárněvědným. Dnes nejde folkloristovi jen o dokumentaci toho či onoho t e x t u , s příslušnými doprovodnými údaji o místě, době a způsobu zápisu a o stáří, společenském a pracovním zařazení vypravěče, nýbrž jde mu o dokumentaci vyprávění jako složitého společenského jevu, které prošlo u nás i u ostatních národů dlouhým vývojem a které má dnes v jednotlivých oblastech a společenských skupinách své specifické zvláštnosti nejen obsahové a formální, nýbrž i co do své funkce a společenské platnosti.

Zdálo by se, že dnešnímu pojetí nic nestojí v cestě. Moderní technika dovede zajistit co nejvěrnější dokumentaci magnetofonovým záznamem nebo zvukovou kamerou a přibývá nám počet státem placených odborníků, kteří se mohou sběru lidového podání věnovat nesrovnatelně soustavněji a lépe technicky vybavení než kdykoliv před tím. A přesto v praxi zůstáváme daleko od ideálů, které jsme si teoreticky vytyčili.

Tak především technické vybavení: Přístroje, jaké potřebujeme, jsou velmi drahé a je nutno je zajišťovat z dovozu, neboť běžná nahrávací technika pro naše účely nestačí. Přístroje cenově dostupné pak trpí ve stížených terénních podmínkách větší poruchovostí než je únosné. Ostatně zdaleka nestačí příslušný folklorní jev zdokumentovat v terénu; mnohem složitější a časově náročnější je archivace tohoto materiálu. Vyžadovalo by to inženýra na zajištění technické úrovně zápisů a dalších přetáček i na údržbu přístrojů a na

víc ještě samostatného pracovníka pro přepis i vřazování doprovodných údajů a také pro katalogizaci, aby mohl být materiál ihned přístupný ke studiu. To je zatím ideál, k němuž máme ještě daleko. A tak naše dosavadní výzkumy místo soustavné dokumentace, která by byla tolik potřebná, protože živých vypravěčských území je v Evropě již málo, zajišťují jen nejnezbytnější dílčí ilustrační materiál k právě zpracovávaným tématům.

S touto poslední otázkou - s nedostatečným technickým a personálním vybavením pracovišť - souvisí i hlubší otázka. Mnoho folkloristických výzkumů nemá ještě dnes u nás patřičnou odbornou úroveň, neboť je nutno je uskutečňovat k termínům, daným jaksi z vnějšku; průzkumy se pak provádějí v nevhodnou roční dobu, v nevhodně dlouhých a nevhodně na sebe časově navazujících údobích a velmi často se sběr ponechává nedostatečně poučeným sběratelům - ochotníkům nebo externistům, kteří mohou zajistit výzkum jen v nejzákladnějších obrysech, v podstatě metodami z počátků folkloristické práce: V nejlepším případě (byl-li k dispozici magnetofon) jen texty, zachycovanými mimo pravidelné vypravěčské besedy a od jedinců, jejichž typičnost vzhledem ke kolektivu nikdo neověřoval; velmi často však jen pouhými registry podání, která potom sběratel, pokud ovládá místní dialekt, dodatečně "rekonstruuje". Některé sbírky, zakoupené do ústavu v posledních letech, jsou toho výmluvným svědectvím. (Např. hornácké zpěvy B. Turečkové v Brně) Z nedostatku lepších možností spokojujeme se často s texty, které jsou vlastně slohovým cvičením sběratele na některý místní lidový námět, neboť kdybychom si neopatřili (ostatně za sazby, které této kvalitě odpovídají) alespoň tento materiál, neměli bychom z některých našich oblastí často vůbec nic a nebyli bychom si ani jisti, zda se tam vůbec ještě vypráví.

Už z těchto důvodů by bylo velmi záslužným činem, kdyby mohly být nějakou formou soustavně uveřejňovány hlavní zásady terénní metodiky s rozpracovanými individuálními příklady, na pomoc těmto velmi často ochotným a obětavým, ale v metodice až o dvě generace opožděným amatérským sběratelům z nejrůznějších profesí, které přicházejí do styku s lidovým prostředím.

Metodika terénního výzkumu začala u nás vznikat v okamžiku, kdy byl vytyčen požadavek p ř e s n é h o a n i j a k n e s k r e s l e n é h o z á p i s u . Zápis který sami nazvali vědeckým, proklamovali u nás poprvé žáci Gebauerovi. Národním příkladem může být publikovaný soubor jednoho z těchto pokusů, "Povídky, jež sebral na Valašsku r. 1888 Václav Tille". Jak obtížně se taková metodika prosazovala, vyplývá už z data vydání - kniha, a to ještě s vynecháním některých kryptadijních textů, byla publikována až o dvacet let později. Přesný zápis nebyl ovšem ještě tehdy chápán jako doslovný záznam lidového podání. Nebylo to ostatně jednotlivci, který zapisoval ručně, ani jinak možno - přesnost záležela v tom, že se sběratel držel přesně dějové linie, nepřehazoval, nevynechával epizody, ponechával charakteristické výrazy, usiloval o výstižení lidové syntaxe atd.

Skutečně doslovné záznamy lidových textů se všemi fonetickými zvláštnostmi (šlo ovšem o úplnost podle tehdejších filologických požadavků) nám pořídili až naši dialektologové. Ignác Hošek v textech svého Podřečí polnického (Rozpravy čes. akademie, Praha 1905) dosáhl toho celkem snadno - šlo o krátké povídky (převaha pověrečných a ze života). Obtížnější práce čekala na Kubína, neboť šlo o texty v převaze pohádkové. Vytvořil si proto, jak v rozhovoru vzpomínal, určitý speciální způsob rychlopisu. Něco jistě dostylizoval dodatečně, veden citem pro místní vypravěčský stereotyp, dělali to ostatně v jeho době mnozí a ve větší míře. Chodský národopisec a dialektolog J. F. Hruška sám přiznává, že slyšené texty vlastně reprodukoval volně z paměti podle poznámek, jimiž si zachycoval jen některé vazby a zvláštní obraty. Přesto jak u Kubína, tak u Hrušky odpovídají texty lidovému duchu často přesněji než soudobý necitlivě provedený záznam na magnetofonu, jestliže byl proveden u nevhodně zvoleného jedince nebo nevhodnou "psychologickou přípravou".

Nyní se tedy dostáváme k tomu, co je základem dnešního pojetí, které proklamuje takovou metodiku, jež by byla sto zachytit typický text v typických podmínkách, dokumentovat nejen lidovou skladbu v její skutečné podobě jakou má ve svém prostředí, ale i toto prostředí samo, neboť prostředí se podílí významnou měrou na jejím vytvoření. Proslulý soudobý loutkář Obrazcov píše ve svých pamětech, kolik záleželo při vytváření jeho umění na ohlasu z publika. Také lidové vyprávění, hledáme-li analogie, je nejbližší právě k divadlu, kdy se celou řadou vzájemných vazeb vytváří jakási dialektická jednota mezi vypravěčem a jeho publikem. A nejen to, úlohu sehraje i širší prostředí.

Každý folklorista, pracující v terénu, ví z vlastní zkušenosti, jak často kolísavé je podání téže látky v určitém prostředí, a to i u téhož vypravěče. A ani zkušený sběratel nedovede vždy nalézt všechny příčiny vydařeného nebo nevydařeného vypravěčského večera. Podá-li ten či onen vypravěč svůj standartní výkon, vydá-li jindy ze sebe to nejlepší či naopak, je-li jeho podání na některé besedě jen slabým odleskem jeho schopností, záleží na mnoha věcech, často i na činitelích velmi subjektivních: lehké onemocnění, únava po práci, rodinné starosti, neklidná událost v družtvě, nepříznivý hospodářský rok, to vše zahečává stopy v podání vypravěče i na schopnosti publika soustředit se a být pozornými a vděčnými posluchači. Kromě toho zasahuje do pravidelného řádu věcí už sama přítomnost sběratele. Rušivým momentem je zápis pokaždé, třebaže to někteří sběratelé nechtějí přiznat. Od krajního případu, kdy neznámý sběratel s neznámým přístrojem ihned přistupuje k zápisu, spokojí se jeho "doslovným" zněním na magnetofonovém pásku a získá tak výtvar téměř po všech stránkách netypický, je ovšem celá stupnice nepostřehnutelných nuancí až k případu optimálnímu, kdy sběratel zaujal v lidové kolektivě již své pevné místo, takže besedníci na jeho přítomnost reagují způsobem, který je už možný zakalkulovat.

Zde je na místě blíže vysvětlit, co mám na mysli. Ve svém nedávném pojednání o sběratelských zkušenostech napsal americký folklorista Lanson jako konečné mínění, že jediné

správným přístupem při sběru lidového podání je nestavět se na úroveň zkoumaného objektu, tedy nestavět se naivnějším a pod., nýbrž vždy zůstat sám sebou, a nejen to, všemožně posilovat svou autoritu v příslušném prostředí. K tomu se dá říci jen jedno: K takovému postupu je právě potřeba být profesorem Dersonem. Podobně u nás působil svou autoritou i prof. Plicka a nutno přiznat, že co do počtu získaných textů měl vynikající výsledky. Sám jeho autoritativní zjev např. stačil k tomu, aby informátor ztratil pocit, že by se snad zesměšnil tím, že by sběrateli sdělil, dejme tomu, dětské rozpočítanky nebo jinou již vymírající součást folklóru. Mladý člověk ve stejné situaci, kdyby si počínal s takovou autoritou, by naopak byl pokládán za neskromného, za drzého apod. Lidový kolektiv si každého sběratele zatřídí do kategorie, kterou již zná, a kam se mu zdá, že podle celkového vystupování, vzhledu, let, prokázaných zkušeností apod. nový účastník besedy náleží. Vždyť lidový vypravěč čas od času vždy vypráví některému nečlenu kolektivu nebo se jako nečlen kolektivu ocitne příležitostně v cizím prostředí i sám. (S lidovým kolektivem se odedávna stýkali ambulantní řemeslníci, po řadu generací i některý příslušník inteligence - farář, učitel, důchodní ze zámku, lesní inženýr, zvěrolékař apod. Vypravěč sám pak odcházel do sousední oblasti za prací, za nákupem volů apod.)

Jako ilustraci uvedu, jakým způsobem jsem sama byla přijata v prostředí, kde jsem působila: Za dob studií mně rodina mých hostitelů téměř adoptovala. Měla jsem stejná práva jako jejich dcera nebo neter na návštěvě, ovšem i stejné povinnosti. K nim náleželo stýkat se jen se sprátenými rodinami, nevycházet z domu sama na večerní besedy a také očekávání, že v době špičkových polních prací vypomohu na poli. Tímto začleněním jsem získala v celé obci pevné domovské právo a ty jevy, které provázejí přítomnost cizí osoby na vypravěčském večeru, pominuly co nejrychleji. V té době ovšem nebylo myslitelné, abych zjišťovala podrobné životopisné údaje přímým dotazem. Zjistit např. přesný rok narození mých starších vypravěčů vyžadovalo velmi delikátního postupu, neboť jsem pro svůj věk neměla ještě na tyto otázky právo. Zcela jiné postavení jsem rázem získala na Kladensku. Nejen proto, že je tam jiná společenská struktura, nýbrž že jsem vystupovala oficiálně jako zaměstnanec Akademie. Instituce měla velkou váhu, výzkum šel rychleji, ovšem, jak jsem ukázala ve svém rozboru dvou textů z repertoáru R. Maršíka (Český lid 1957, s. 123-128: "K metodice zápisu lid. prózy"), získaný materiál vykazoval řadu deformací: vypravěči provádějí ideovou cenzuru, převedli své vyprávění do jiné jazykové roviny, užívali ochotnické přednesové manýry ad. Správný postup vyžaduje tedy značných zkušeností a vždy citlivé začlenění do místních společenských norem. V zásadě platí, že lidové podání každého živého prostředí je velmi různotvaré a jednotlivce nezdokumentuje všechno v plné šíři. Tak jako žádný příslušník lidového kolektivu nezná repertoár celé obce, nýbrž jen svého vypravěčského okruhu a pasivně se seznámil s výsekem repertoáru některých okruhů sousedních, tak ani jeden sběratel neobsáhne všechno stejně dokonale. Jiný partner se hodí do společnosti myslivců, kteří se scháze-

jí v hospodě, jiný do havířské party, která má pracovní přestávku a opět jiný do společnosti žen, které se sešly na dračkách. Hloubkové prozkoumání oblasti by mělo být svěřováno vždy celému týmu, který by velmi citlivě spolupracoval. Při dosavadní praxi se však folkloristům ne příliš osvědčuje spojení s etnografy nebo historiky, kteří zjišťují přesná a izolovaná fakta a navyknou informátory mimořádně na tento způsob styku se sběratelem, což se nepříznivě projeví na formě celé řady slovesných druhů, kterou vypravěč rozbíjí vysvětlivkami, ustavičnými faktografickými odbočkami a podle zaměření předcházejícího výzkumu zaměří do značné míry svůj repertoár i tématicky.

Z těchto důvodů musí mít i folklorista svůj dlouhodobý plán výzkumu; má-li v úmyslu provést v určité oblasti hloubkový výzkum a chce-li poznat nezkresleně skutečné rozložení jednotlivých vypravěčských druhů a témat v aktivním repertoáru, nesmí předčasně přistoupit ke sběru tématickému, jinak tuto rovnováhu na dlouho, a možná i natrvalo, poruší.

Lidové prostředí není však citlivé jen na zásahy z vnějšku, nýbrž každý lidový vypravěč reaguje na řadu okolností z místního života i na atmosféru každé jednotlivé besedy, takže jeho způsob podání a výběr repertoáru není vždy týž. Máme-li ze svých sběrů dostatečně provedenou dokumentaci průvodních okolností, zjistíme v kolísání formy i repertoáru hlubší zákonitosti, které těmto vnějším podnětům odpovídají. Jsme ovšem dnes ještě daleko od toho, abychom dovedli nalézt přesné kategorie těchto konkrétních v y p r á v ě c í c h t y p ů, s obecnou platností při nejmenším pro celou národopisnou oblast. Buďe však naší povinností zjistit je v budoucnu, neboť se dají bezpečně stanovit jen studiem živého materiálu, Jakmile je však systém hotov, lze v analogickém prostředí podle znaků, které ten či onen typ provázejí, stanovit s dosti značnou pravděpodobností i způsob sběru a okolnosti zápisu také u cizích sběrů, doprovodným materiálem nevybavených.

Ve svém referátě pro International Society for Folk Narrative Research (Liblice 1966) uvádím jako příklad třináct skupin zjištěných analýzou lidové pověsti na Hornácku. Vyplývá z nich, že vypravěč ani ve zcela přirozených podmínkách necítí potřebu vyprávět ve stejné epické šíři. Tentýž námět podá někdy jen ve formě zmínky nebo citátu, který má v takovém hovoru zpravidla platnost přísloví. I na vypravěčské besedě bývá příběh podán v různé šíři, podle toho, je-li zde příběhem hlavním či jen ilustračním k jinému příběhu; v tomto případě je podán ve zkrácené podobě. Podle toho, nač příběh navazuje z předcházejících příběhů téhož večera (nebo i z nedávné besedy), zdůrazňují se v daném variantu určité motivy a jiné se potlačí; někdy vypravěči záleží více na osobě příběhu či na místě děje, jindy na morálním podtextu nebo naopak na motivech fantastických, jejichž nezvyklost nebo neuvěřitelnost působí silně emotivně.

Srovnáme-li si tyto zkušenosti s faktem, že při jednorázovém výzkumu zachytíme z celého toho bohatství pouze jedinou verzi a že z jejího látkového rozboru usuzujeme často na

specifické rysy té či oné oblasti, vidíme, jaké je třeba o-
bezřetnosti a že teprve opakovaný zápis téže látky u téhož
vypravěče v různých podmínkách i u ostatních vypravěčů v
dalších vypravěčských okruzích té které obce nám dá přesněj-
ší obrisy té které látky v místním podání.

Až dosud jsme velmi zdůrazňovali zápis v co nejpřiroze-
nějších podmínkách. Analýza výše zmíněného vzorku lidových
pověstí na Hornácku však přesvědčivě ukázala, že i tato me-
thoda má své meze. Optimální text z hlediska látkového zkou-
mání totiž nezískáme tak snadno. I v lidovém prostředí je to
spíše výjimkou než pravidlem, pokud nemáme na mysli polopro-
fesionální vypravěče, kteří přednášejí své texty z paměti ne-
bo téměř z paměti. Dokonce i pohádky, jejichž syžetová vý-
stavba je dávno hotová a jejichž jazyk má své pevná pravid-
la, podléhají této zákonitosti a vypravěč, znalý své věci,
dovede vsouvat podle potřeby další epizody velmi organicky.

Než vraťme se k podání pro obvyklé publikum. Takové po-
dání má řadu vlastností, které folklorista pro své studium
potřebuje: Přítomnost kolektivu, který již příběh zná, pů-
sobí na motivickou ustálenost příběhu; zejména u pověsti a
vůbec u příběhů, pokládáných za pravdivé, je nepřijatelné
volné zaměňování motivů. Jestliže z příběhu bylo něco zápo-
menuto, traduje se dále ve formě zlomku, aniž by vypravěč
ztratil zájem nebo úctu posluchačů. Posluchači naopak neli-
bě nesou, jestliže si vypravěč vymýšlí, tj. vsouvá-li ana-
logické motivy odjinud. Snad si jej poslechnou pro zábavu,
zejména při mimořádné příležitosti jako jsou svatby nebo
křtiny, avšak takový vypravěč nebude mít mezi lidmi pravé
vážnosti.

Vyprávění pro obvyklé publikum má ovšem i své stinné
stránky. Častým opakováním příběhu pro totéž publikum může
způsobit ztrátu, nebo aspoň okamžitě vynechání některého
motivů; publikum to nepostřehne, neb příběh již zná. Zpra-
vidla se z-takových příběhů, vyprávěných dlouhodobě jen v
ustáleném prostředí, ztrácejí některé samozřejmé detaily,
všem přítomným samozřejmě - např. jméno pověrečné bytosti
nebo přesná lokalizace, tedy detaily, které by sběrateli
velmi prospěly při katalogizaci. Stává se, že si některý
člen publika všimne vynechávky, motiv doplní nebo svou o-
tázkou vyvolá na závěr příběhu důležité doplňky. Sběratel
má pak sice k dispozici pro účely katalogizace úplný text
se všemi motivy, příběh sám však těžko umístí v některé
antologii, protože ztratil svou formální samostatnost: ú-
vodem navázal na předchozí příběh a vynechal proto jeden
ze shodných motivů, jeden z důležitých motivů výstavby dě-
je uvedl až dodatečně, někdy dokonce až po následujícím
příběhu, když si jej asociací mezitím připomněl.

I v přirozených vypravěčských podmínkách zachytíme dos-
ti příběhů, které nesou charakteristické znaky "vyprávění
pro nečlena kolektivu". Vypravěč se zaměří na některého ná-
hodného neobvyklého návštěvníka, na řemeslníka, který v do-
mě pracuje a posedí s nimi po jídlu u stolu apod. Také pro
odrůstající dětské posluchače je zpravidla zvolena jiná
forma podání - s více vysvětlivkami jak to dřív v obci vy-
padalo, jak se lišil způsob života, pracovní postupy atd.,

to vše bývá nutno vložit pro pochopení děje a to vše zároveň vzdaluje konkrétní variant od ideálního schematu, který si folklorista o látce zkonstruoval.

Velmi značné formální rozdíly zjistíme dále mezi podáním jednotlivých vypravěčů podle jejich zařazení do místní společenské stupnice. Mladý vypravěč, dodržuje-li pravidla společenského chování, uplatní svůj příběh ve zkrácené verzi - jen jako ilustrační a ještě mu dá výraznou podobu polopřímé řeči, jakoby citoval vlastní slova své předlohy. Takto si počínají i vážení posluchači ze skutečné úcty ke své předloze, jde-li např. o příběh, který zažil jeho otec apod.

Konečně je si třeba uvědomit, k jakým deformacím dochází v repertoáru a přednesu našich veřejně vystupujících vypravěčů a také případně v podání těch vypravěčů, kteří se rozhodli, že svůj repertoár sami zapíší. Zpravidla dochází k výraznému posunu jazykové i ideové roviny, posiluje se tendence morální, protipanský postoj apod. Sem náležejí i folklorní ohlasy, sepsané pro nejrůznější účely místní inteligencí (v letech dvacátých psávali učitelé pověsti pro potřeby výuky, v letech padesátých pro různá veřejná vystoupení; svérázná a hodná studia je tvorba místních kronikářů, mimo jiné i proto, že jejich písemná, zpravidla různě "vědecky" upravená verze nabude záhy charakteru "autentického dokumentu" a vytlačí z místního podání verze původní) názorný příklad jsem získala v Rohozné u Pelhřimova, kde místní podání o původu kříže je působením "vyškoleného" kronikáře zatlačováno pseudovědeckou teorií o cyrilometodějských křížích - (srov. Ke studiu pověsti v dnešním lidovém podání, ČL 1959, s. 266-276).

Nežli přejdu k závěru o těchto otázkách, ráda bych se zmínila ještě o jednom problému. Je to otázka míry typičnosti tzv. v y n i k a j í c í c h v y p r a v ě č ů. Bývají to jedinci, jejichž popularita v obci přerůstá přirozený vypravěčský okruh (tvořený členy užší a širší rodiny, nejbližších sousedů a při některých příležitostech ji tvoří i jedinci spjatí společnou prací: např. lidé zvaní na výpomoc při žních a mlácení; tradicí ustálená bývá i volba účastnic týdnů draček aj.) Studium vynikajících vypravěčů stalo se, zejména v posledních desetiletích, tak trochu módou. V mnohém ztělesňují to nejlepší, co se v místní ústní tradici za generace vytvořilo; mívají rozsáhlý repertoár a podávají jej vynikající formou (promyšlená a častým vyprávěním ustálená osnova, živý přednes, bohatý slovník aj.). Jsou bezesporu osobnostmi hodnými bližšího zájmu, avšak při použití jejich repertoáru pro studium typických lokálních verzí a pro studium proporcí jednotlivých tematických okruhů lidové slovesnosti té které oblasti bych radila k velké opatrnosti. Okolnost, že rozsáhlost repertoáru buď v každém prostředí respekt, vede někdy tyto nadané jedince k doplňování své vypravěčské zásoby ze zdrojů, které již nejsou pro místní podání typické. Autorita, které jako vypravěči dosáhli, vynyká se postupně z dosahu korektivní kritiky posluchačů, takže velmi často látky různě kombinují. Signalizováním odklonů takového vypravěče od místní normy bývá zpravidla mínění samotného publika. Přijde-li nan řeč, bývá kritizován, že zachází lehkovážně s tradicí nebo že vypráví jen vtipy a hlou-

posti (základem tohoto názoru bývá okolnost, že tito vypravěči zpravidla znají i mnoho anekdot, případně i kupletů, které přednášejí jako verše). Jiným varovným znamením, že s vypravěčem to není zcela v pořádku, bývá i okolnost, že vypráví bez rozpaků příběhy, v nichž sám vystupuje jako komický hrdina. Zmínuji se proto o této otázce tak podrobně, poněvadž zejména při jednorázovém výzkumu, hledá-li sběratel v obci první opěrné body, bývá zpravidla vždy odkazován informátory k některému z místních populárních vypravěčů. Rozsáhlost jejich repertoáru (200 čísel není výjimkou) pak málo zkušeného sběratele může snadno svést k tomu, aby svůj úkol v obci pokládal za splněný. Teprve konfrontace tohoto materiálu s ostatním podáním v obci, případně i názor publika, jak o tom byla výše zmínka, může být bezpečným základem pro posouzení do jaké míry je tento repertoár opravdu typický.

Shrneme-li všechny tyto zkušenosti, dojdeme k přesvědčení, že sběratelství folklorního materiálu je velmi odpovědná práce, vyžadující rozsáhlé předběžné znalosti, předpokládající zvládnutí nejen vlastní techniky zápisu, ale i soudobé folkloristické teorie; je k tomu zapotřebí velké dávky psychologického postřehu, schopnosti proniknout do zvláštností místních společenských norem a schopnosti pružně reagovat na okamžitou situaci. Nezbytné pro moderního folkloristu je i umění správně zhodnotit objektivní podmínky při výzkumu, tj. umění zařadit sebrany materiál do správné kategorie (např. kdy byly zajištěny relativně přirozené podmínky, v čem byly při zápisu porušeny, do jaké míry mohl být dodržen předběžný plán výzkumu atd. atd.). K nezbytné výzbroji moderního folkloristy v terénu náleží i pevný systém, zachycující, případně hodnotící způsob provedení výzkumu a všechny podstatné průvodní okolnosti (tedy např. i formulaci otázek, zachycení témat konverzace, vkládané mezi jednotlivá vypravěčská čísla, složení a fluktuaci publika; neměly by chybět ani poznámky o technice zápisu - druh přístroje, umístění mikrofonu, jeho předběžného zamaskování nebo naopak požádání o možnost zápisu v průběhu besedy, zda byl průzkum proveden za pomoci interlokutora, kterými otázkami a jak formulovanými zasáhl do průběhu večera sám sběratel, i reakci publika - zájem, smích nebo naopak paralelní konverzace, tříštění společnosti apod., činnost a pohyby hostitelů v průběhu besedy, druh práce, hostění aj.)

Aby mohl sběratel tak odpovědně postupovat, jak bylo právě naznačeno, je třeba dvou věcí. Jednak, aby měl možnost poznávat co nejvíc různých prostředí (různé společenské skupiny, kraje odlišné hospodářsky, různé kmeny a národy; vhodná je i tichá hospitace na výzkumu, vedeného kolegou), jediné tak se získají potřebné zkušenosti. Jednak, aby nebyla, tak jako tomu bývalo zpravidla v minulosti, od sebe oddělována práce sběratele a badatele. Badatel by měl být vždy sám autorem převážné části výzkumů, které k zpracování svého tématu potřebuje. Má-li pomocníky, ať už z řad externistů, místních dobrovolníků či asistenta, přiděleného mu na pracovišti, měl by vždy usilovat o maximální vyrovnání metodiky, přesvědčit se alespoň hospitací o technice sběru toho či onoho spolupracovníka a uvážit hranice možností, které takto získaný materiál pro odborné zpracování poskytuje (např. po-

stupuje-li některý, ze sběratelů ručním zápisem, nebudou jeho texty vhodné pro detailní analýzu jazyka a slohu ad.)

Na závěr bych ráda upozornila, že soudobé terénní metodice v oboru lidové prózy zdaleka neodpovídá přijatý způsob archivace. Pro archivaci sběrů se podle dohody, vytvořené v podstatě již v r. 1954 při zahájení výzkumů na Kladensku, vyžadují tři čistopisy od každého jednotlivého textu s příslušnou stručnou (zpravidla dvouřádkovou) hlavičkou s nejn nutnějšími údaji o sběrateli, vypravěči - rok jeho narození a zaměstnání, o místě a datu zápisu, s poznámkou, že jde o nahrávku či ruční zápis. Protože tyto čistopisy má při dosa vadním nedostatečném personálním obsazení archívu pořídít sám sběratel, je nasnadě, že se touto prací příliš nezdržuje a uvede opravdu jen to nejn utnější. Tak se stává, že je archivován materiál, který je zároveň dokumentován i jiným způsobem - většinou je otištěn jako doklad k článku, v každém případě je zařazen do látkového katalogu. Jeho archivace je tedy záležitost ryze formální. Při tom způsob utřídění textů se ponechává sběrateli na vůli - jsou-li řazeny podle vypravěčů, podle tematiky či v pořadí, jak byly skutečně chronologicky získány. Je třeba přiznat, že to nejdůležitější, co je přínosem terénního výzkumu, vykonaného interním zaměstnancem (na rozdíl od dokumentace, zakoupené od některých sběratelů jako již hotové sbírky), totiž způsob provedeného výzkumu, podrobný popis prostředí, sběratelovy zkušenosti, jeho případné poučení z chyb nebo mylných kalkulací, se při tomto způsobu archivování ztrácí. Z tohoto materiálu zpravidla již nikdy nezrekonstruujeme vypravěčskou besedu jako celek a tím se ochuzujeme o celou řadu momentů, nutných, jak jsme si ukázali, pro správné zhodnocení jednotlivých textů (jedině podle posloupnosti na besedě můžeme např. posoudit, je-li chybějící úvod nedostatkem, plynoucím z nezkoušenosti vypravěče, či proto, že je látka již zlomkem, nebo prostě proto, že šlo o ilustrační příběh, navazující na analogické téma, již dříve na besedě uplatněné apod.). Za těchto okolností by měl archív usilovat o to, aby se archivovaly vždy i terénní rukopisné deníky, které jsou zatím pokládány za nepotřebný makulář, ač z deníku odborník vyčte velmi mnoho cenných postřehů o používané metodice výzkumu i o charakteru prostředí a o atmosféře jednotlivé besedy.

Ideálním řešením by bylo za daného stavu založení publikační řady (formou rotaprintu nebo cyklostylu), v níž by po uzavření každého výzkumu autor sběru podrobně rozpracovaný deník sběratele s příslušnými texty a s vlastními komentáři nejen mohl, ale přímo byl povinen uveřejnit. Do té doby budeme sice o pokrokových metodách ve folkloristice hovořit, avšak praxe bude spočívat na metodách, vypracovaných před šedesáti lety. Podívá-li se někdo na texty písní, získaných v akci Pracovního výboru pro lidovou píseň z r. 1906 a porovná-li je s texty, dodanými k archivaci dnes, shledá rozdíl jen ve formátě papíru a někdy - což zní trochu paradoxně - i v tom, že k dojednané stereotypní formě základních pasportizačních údajů leckterý tehdejší autor přidal z vlastní péle ještě podrobnou charakteristiku jevu, který se mu při výzkumu navíc zdál důležitý.

Důležitost této problematiky zasluhuje, aby otázky sběratelské metodiky byly naší folkloristikou soustavně řešeny, pokud možno i na širší mezinárodní základně.

Z P R A V O D A J

koordinované síť vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku

1 9 6 6

3

DR. DAGMAR KLÍMOVÁ - RYCHŇOVÁ, CSc. :

HODNOTA A HODNOVĚRNOST TERÉNNÍHO VÝZKUMU LIDOVÉ PRÓZY

Separátní otisk